

**היסטוריה של
רחל ברנד,
איך ניצלה מן
השואה**

בס"ד

סיפור זה נכתב בעה"ת ע"י רחל ברנד, בגרמנית, מתורגם ע"י בתה
פנינה פרקש, הועתק והוגה ע"י כלתה חיה ברנד, והוגה בתוספת ביאורים
ע"י בנה יצחק ברנד

ציריך 14.11.96

אנשים רבים שואלים אותי איך הגעתי לשווייץ וכיצד הצליחה ההצלה המופלאה מהשואה. ונודה להקב"ה על כל הטובות שעשה עמנו. כשאני מספרת את הספור, ממליצים לי כל פעם לרשום את הדברים לזיכרון, הן עבורם ובעיקר עבור צאצאי.

המשפחה

נולדתי העיירה הקטנה בברטי-אויפאלו בהונגריה ליל א' של פסח שנת תר"פ, 1920,

(הערת המגיה, זכר לתאריך הזה, בדיוק 200 שנה אחרי לידת הגר"א בא' של פסח שנת ת"פ)

בת לרב מרדכי הופמן – דיין בעיר, וליבא רוזנברג, בת הגאון ר' יצחק רוזנברג אב"ד ור"ם בק"ק הוידא-האדהאז הונגריה, האימא ליבא הייתה נינה ונכדה לרב הלל מקולומיי זצ"ל. (הסבתא מרת ריזל ע"ה, אימא של ליבא ע"ה ורעייתו של הגה"ק ר' יצחק רוזנברג, הייתה בת ר' ברוך בנדיט ליכטנשטיין בן הגה"צ מוה"ר הלל ליכטנשטיין מקולומיי, מגזע השל"ה הקדוש) הסבא ר' יצחק רוזנברג זצ"ל היה בנו של הגאון רב יוסף יוספא רוזנברג אב"ד פושפוק-לאדאני Puspokladany. והוא משושלת של רבנים עד המהר"ל מפראג, ביניהם הגאון ר' יאיר חיים בכרך, בעל שו"ת חוות יאיר.

(הערת המגיה, רצוני להעתיק כאן שושלת היוחסין של הגאון רבינו יוסף יוספא רוזנברג זצ"ל, כפי מה שהודפס בספרו דברי יוסף להל' נדה. א) הגה"ק רבי יוסף יוספא רוזנברג, אבדק"ק פישפיק-לאדאני, בעהמח"ס יד יוסף ג"ח עשו"ע או"ח, ודברי יוסף ד"ח עשו"ע יו"ד, ב) חתן הגה"ק הרב יצחק ראכליץ אבדק"ק בערגסאס, ג) חתן הגה"ק הרב משה הלוי שפיטץ זצ"ל אבדק"ק טשענגער, ד) בן הגה"צ הרב ליזר הלוי שפיטץ זצ"ל, ה) בן הגה"צ הרב שמשון הלוי שפיטץ זצ"ל, ו) בן הגה"ק הרב יקותיאל זלמן הלוי שפיטץ זצ"ל אבדק"ק אייזנשטאט, ז) בהגה"ק הרב גבריאל הלוי שפיטץ זצ"ל אבדק"ק ניקאלסבורג, ח) חתן הגה"ק רשכבה"ג רבינו יאיר חיים בכרך זצ"ל אבדק"ק וורמייזא בעהמ"ס שו"ת חוות יאיר, ט) בהגה"ק המפורסם הרב משה שמשון בכרך אבדק"ק וורמייזא, י) בהגה"ק הרב שמואל בהרב יצחק בכרך זצ"ל אבדק"ק וורמייזא, יא) חתן הגה"ק המפורסם הרב יצחק הכהן זצ"ל אבדק"ק ניקלסבורג ומדינת מעהרן ובק"ק ווינא אוסטרייך, ואח"כ שב לק"ק פראג, יב) חתן הגה"ק המפורסם רשכבה"ג רבינו יהודא ליוואי זצ"ל [הנקרא בפני כל המהר"ל] אבדק"ק פראג. ע"כ מגילת יוחסין

הסבא ר' מרדכי הופמן זצ"ל היה תלמיד של הקדושת יו"ט האדמו"ר הגאון ר' יו"ט ליפא טייטלבוים זצ"ל אב"ד סיגעט, אביו של האדמו"ר מסטאמר ר' יואל טייטלבוים זצ"ל, וכן למד תורה מפי הרבה גדולי ישראל בהונגריה, ואח"כ נתמנה לדיין בברטי-אויפאלו, בסוף ימיו עלה ארצה עם אשתו ונטמנו בבני ברק, זקנים ושבע ימים)

היינו 10 ילדים 5 בנים ו5 בנות, אני התשיעית.
שמות הילדים: הלל, חיים, יוסף, פייגי, ברוך, שיינדל, רבקה, חיה, רחל (אני) אברהם.

כשהגרמנים נכנסו להונגריה, בשנת 19.3.1944, שבעה מאיתנו היו נשואים: הלל ז"ל גר בצ'כוסלובקיה Piastany, היו לו שישה ילדים הי"ד. חיים ז"ל גר בKishkunfelegj hazs בהונגריה היו לו שלושה ילדים הי"ד יוסף ז"ל גר בVerboos צ'כוסלובקיה, היו לו ארבע ילדים הי"ד. פייגי ע"ה בMakos הונגריה, נשואה לאשר גרינוולד ז"ל, היו להם ארבע ילדים הי"ד.

ברוך ז"ל גר בKecskemet הונגריה, היו לו ארבעה ילדים הי"ד. שיינדי הייתה נשואה לר' שמואל שוורץ ז"ל היו להם שני ילדים, חיים לייב ז"ל והלל נ"י.

רבקה הייתה נשואה לר' פנחס הרשקוביץ הי"ד, היו להם שני ילדים נ"י כל משפחות הנשואים נספו באושוויץ. חוץ מחיים שהוא עצמו ניצל, וכן שיינדי ומשפחתה, וחוץ מרבקה שנפטרה ממחלה. וילדיה נשארו שיחיו לאיו"ט.

שיינדי ע"ה גרה בברטי-אויפאלו עם שני ילדיה ואילו בעלה חיים שואל שוורץ נלקח למחנה עבודה וחזר אחרי תקופת שרות, והם נפגשו בשווייץ, גם עם הילדים: לייב ז"ל, והלל נ"י.

אחותי רבקה ע"ה גרה אצלנו עם שני ילדיה ובעלה פנחס הרשקוביץ ז"ל, הוא הלך למחנה עבודה, יותר מאוחר שמענו שהוא ביקש משקפיים חדשות שנשכרו לו ואז הגרמנים הרגו אותו. הי"ד.

אחותי חיה ע"ה הייתה מאורסת ואילו אני רווקה, ואחי הצעיר אברהם בחר ישיבה בגרוסווארדיין אצל הרבי מוויז'ניץ זצ"ל. הוא היגיע לאושוויץ אבל נשאר בחיים בחסדי ה' ית', והתחתן אחרי המלחמה בשנת 1946, יש לו ארבע ילדים שיחיו.

אחי חיים ז"ל איבד את אשתו ושלושת ילדיו בשואה, והתחתן בשנית אחרי המלחמה ונולדה לו בת יחידה שושנה שנשאת לר' יעקב אבלס נ"י, ונפטרה בחייו והשאירה שבע ילדים שיחיו.

אחותי רבקה ע"ה נפטרה כמה שבועות לפני הפלישה, מהרעלת דם Tetanus בגיל שלושים ואחת במוצאי פסח. היא השאירה שני בנים: מנחם וחיים הרשקוביץ נ"י. בני ארבע וחמש שנים.

הורי, אני, אחותי חיה ושני ילדיה של רבקה גרו בביתנו בברטי-אויפאלו Beretjoufalu

המשלוחים

אנחנו לא ידענו מה קורה עם המשלוחים לעבודה. היו שמועות שהורגים אותם, אבל לא האמנו, ורק אחותי שיינדי האמינה, והיא אמרה שהיא לא רוצה שיהרגו אותה, היא השיגה מסמכים של גויה, וערב אחד בחושך היא הורידה את הכוכב הצהוב ונסעה עם גויה ברכבת לבודפסט כדי להתעלם. (בערבים היה אסור ליהודים להסתובב ברחובות, חיילים הונגרים שמרו.) היא הגיעה בשלום לבודפסט, אמי ע"ה אמרה כל פעם, מי יודע אם יש לה מה לאכול ולא קר לה, ודאגה לה מאד. אנחנו צחקנו, כי בעיר גדולה כזאת שיש בה 100,000 יהודים, ודאי לא יתנו לה לרעוב.

כמה ימים לפני המשלוח שלנו, דפקו לפתע על חלונות ביתנו (גרנו בוויילה הפונה לרחוב) מאד נבהלנו, מיד היה פחד בדפיקות וזו הייתה שיינדי! פתחו לי מהר! היא חזרה עם שני ילדיה, היא רעבה ללחם והיה לה קר ולא סבלה את הבדידות כמו שאמא ניבאה. לא משנה מה יקרה לנו, אני רוצה להיות ביחד עם המשפחה. כך הכריזה. בעלה הוגלה למחנה עבודה, משם הרבה חזרו וגם הוא,

והנה ספור קטן: כמה ימים לפני השילוח הלכתי עם חיה במוצאי שבת להביא מים לשתיה, היינו צריכים להביא שני דליים מקצה הרחוב ולשאתם בידים, חכינו למוצאי שבת והלכנו מהר ולא שמנו לב ששני חיילים עוקבים אחרינו, וכשאבי הבדיל דפקו בדלת, פתחנו והנה שני חיילים עמדו ואמרו שהסתובבנו בחושך בחוץ, דבר האסור ליהודים, והם חייבים לקחת אותנו לקסרקטין (מושב החיילים). אמרנו שעדיין לא היה חושך אך הם לא האמינו לנו, אמי התחילה לבכות. היא שכבה חולה במטה וקראה "רחמו עלי, אל תקחו את בנותי, יש לי עוד שני יתומים ואין מי שיטפל בהם" הצענו להם כסף, אחד מהם כבר התרצה אך השני פחד שילשינו עליו. הם יצאו פעמיים שלוש להתייעץ, וחזרו. אמא אמרה להם "אין לכם אמא? אתם לא מרחמים עלי?" סוף כל סוף הם עזבו.

רק המחשבה מה עלולים היו לעשות לנו, הרעידה את ליבנו, ההרגשה הייתה נוראה.

אפילו היום אחרי שחלפו שנים רבות, כמעט כל פעם כשבעלי נ"י מבדיל, עולה בי התמונה על אותם חיילים שעמדו לקחת אותנו.

כניסת הגרמנים

19.3.1944 הגרמנים נכנסו להונגריה.

התחילו חוקים שונים על היהודים: ללבוש טלאי צהוב בגודל 10 ס"מ בד צהוב על כל בגד. עשינו אותו לבד, בלעדיו אסור לצאת לרחוב. לא ידעתי שיש כל כך הרבה יהודים, מעתה היו כולם מסומנים.

לפני השילוח היינו בערך 300 משפחות באוכלוסיה של 1600 אנשים, בתחילה היה שקט. היה קשה כל ערב לתלות שמיכות כהות על החלונות, כדי שהאויב לא יראה את העיירה. החיילים עברו ברחובות לבדוק את העלטה. זה כלל את כל התושבים.

האוכל היה בצמצום, כל אחד קיבל כרטיס אכילה. קבלו לחם, סוכר, שמן, בשר, חלב וכו' אבל ב"שחור" יכלו לקנות אצל האיכרים בעד הרבה כסף גם ביצים, תרנגולים וכו'

עמדנו בתור לכל המצרכים, לפעמים שעות, למשל עד שהאופה הוציא את הלחם מהתנור, או עצים להסקה, אבל זה כלל את כל התושבים לא רק יהודים.

אחותי חיה התארסה עוד לפני כניסת הגרמנים, היא מאד רצתה להתחתן, אבל היה בזה קושי גדול כיון שכל הגברים הלכו למחנות עבודה ובסוף היא התארסה עם בן דוד. קבעו כבר את מועד החתונה, אז הגרמנים נכנסו. והיהודים כבר לא יכלו לנסוע, ז"א החתן כבר לא יכול להגיע אלינו. אז היא שלחה את הנדוניה לעיר של החתן (אבי זצ"ל שאל אותה למה היא רוצה להתחתן במצב של מלחמה, מי יודע מה יולד יום. אבל היא מיענה לשמוע. היא נסעה ובאמצע הנסיעה עצרו אותה הגרמנים וביקשו ניירות. קצין אחד שאל אותה לאן היא נוסעת והיא ענתה להתחתן. הוא אמר לה "שמעי לי, קני כרטיס חזור ותסעי להוריך, עוד תודי לי על כך", לא הייתה לה ברירה וחזרה. ולא התחתנה. יותר מאוחר שמענו שאת כל היהודים שתפסו אז שלחו לאושוויץ, כנראה שריחם עליה ה'.

כששואלים לפעמים "למה" על מישהו שעדיין לא התחתן, אני מספרת את הסיפור של אחותי. היא השתדלה מאד להתחתן, אבל עד שלא הגיע הזיווג הנכון, היא לא יכלה להתחתן.

(אחרי המלחמה היא נסעה משווייץ לפלסטין [כך נקרא ארץ ישראל באותו זמן] והיא היגיע לעתלית (המקום שכל הפליטים הגיעו באוניה) האנגלים ששלטו אז בארץ שלחו הרבה יהודים בחזרה אבל היא זכתה להשאר. נסעה לירושלים, היא ידעה שאחותו של החתן בלימי כהן, גרה שם. היא כבר ידעה שכל המשפחה כולל החתן ניספו בשואה. בעלה ירוחם כהן אמר שיש לו חבר טוב, אברהם זית, שעוד לא מצא כלה, ואביו אמר שהוא מחכה לכלה מחוץ לארץ, הוא כבר גר כמה שנים בארץ, שידכו אותם ואחרי שש שבועות התחתנו. אחות בעלי ליבי שמידט ושמואל שגרו בתל אביב היו השושבינים.

לאחותי לא היה כלום, רק קצת דברים שהיא הביאה משווייץ נשאר בכתלית. היא אמרה, פעם היה לה נדוניה בלי חתן, עכשיו חתן בלי נדוניה. לחתן היה מגרש בבני ברק, על מגרש זה בנה את ביתם ברחוב ראב"ד. בתחילה היה להם קשה אבל הסדרו. הייתה זו תקופת ה"צנע" בארץ והוצרכו לעמוד בתור לכל כיכר לחם, תפוז"א, קרח למקרר, אבל היא הייתה חרוצה וידעה להתארגן.

ביוני 1944, אינני זוכרת במדויק, תופפו בתוף – זאת הייתה הצורה לאסוף את האנשים כדי הודיע הודעה חשובה. כל הנשים התאספו לשמוע מה קרה. "כל היהודים חייבים להשאר בדירות ולהכין תרמילים כמה שיכולים לשאת על הגב ולחכות ל"שילוח". גם אוכלוסית הנוצרים חייבת להשאר בבתיים ואנחנו בדיוק לשנו בצק ללחם, הוא נשאר בלתי אפוי. בילגנו את כל הארונות כדי לחפש את הכי חשוב שנצטרך. יותר מאוחר הגיעו החיילים והלכנו אתם לבית חרושת של, אמי הייתה חולה אבל הלכה גם עם התרמיל כמו כולם, ביום היה חם ולא נראה אפילו אחד מהגוים, היו יהודים שהצליחו להשיג עגלה לשאת דברים. אנחנו רק סחבנו על הגב. בסופו של דבר אלו שלקחו אתם הרבה, הגיעו לאושוויץ, ולקחו להם הכל. אנחנו שרדנו עם המעט. כשהגענו לבתי חרושת בקשנו לחזור לקחת אוכל, כיון ששכחנו, והם התירו. אני ואחותי חזרנו עם לוווי של חיילים, בדלת תלוי פתק גדול והיה כתוב בערך כך: אף אחד לא רשאי להכנס ולגנוב ואחת דינו להרג. עם חתימה. (זה היה מיועד לגויים שלא ישדדו את הבתים אלא ישאירו את השלל לגרמנים).

כמעט שלא היכרנו את הדירה, היה בלגן גדול בגלל החיפוש. הבצק בקערה תפח ונשפך החוצה במקום שהשארנו אותו. ארזנו מוצרי מזון לאכילה וחזרנו. מהבית חרושת עזבנו והגענו ברכבת לגרוסוורדיין בלוי צבאי. הכניסו אותנו לרפת שברשות צבאי. בערך 1000 איש ישנו על הרצפה על קש כמו בהמות, משפחות שלמות, גברים, נשים וילדים כאחד כמו בהמות ממש. לאבי גזרו את הזקן וכמעט שלא הכרתי אותו.

כל יום הכריזו מספר פעמים ברם קול "כל מי שיש לו תכשיטים ימסור אותם מיד, מי שהיחביא שיגיד ולא יעונה לו רע. אך אם ימצאו אצל מישהו, יהרג במקום." אשה אחת מהמקום שלנו הכניסה יהלום למשחת שניים ונתקפה בפחד גדול שמא ימצאו אותה, אז בקשה ממני לזרוק אותו לשרותים. גם אני פחדתי, אבל עשיתי את זה. לצערי אותה אשה ניספתה עם ילדיה הי"ד.

היינו שם שלוש שבועות, ארגנו בחדר מקום לבישול ואמי בישלה מרק וכו' חלק מהאוכל הבאנו מהבתים ולחם קיבלנו שם, גם מצרכים אחרים, שם לא רעבנו. את היהודים של גרוסוורדיין כבר שלחו לאושוויץ והתירו לכמה אנשים (עם לוווי צבאי כמובן) להכנס לבתיהם ולקחת משם אוכל. אינני יכולה לשכוח את התמונה כשנכנסנו לדירה אחת וראינו את כל הדברים מפוזרים על הריצפה וביניהם תמונות של המשפחה עם הילדים, הם בודאי אספו אותם באהבה במשך הרבה שנים ועכשיו הכל מפוזר. לאן הגיעו האנשים בתמונות?

תחילת השתלשלות ההצלה

ביום לפני סוף השהיה שלנו בגרוסוורדיין קיבלו הגרמנים את הגטו, קודם היינו תחת השגחה של הצבא ההונגרי.

הם קראו לרב הראשי של ברטי-אויפאלו הרב בן ציון בלום ז"ל ואמרו לו שהוא ומשפחתו ילכו לחדר אחר.

הם כמובן לא ידעו מה טמון בפקודה האם לטוב או למוטב, אבל הגרמני דיבר בצורה אנושית, אז הוא החליט שיהיה יותר טוב. הגרמני שאל האם נמצאים עוד רבנים והוא ענה כן, הרב מרדכי הופמן, ועוד שני רבנים מהסביבה של בערעטי-אויפאלו. אז גם אבי הלך אליו. הוא שאל על מספר הנפשות, אבי ענה "אני, אשתי, שתי בנות לא נשואות ושני נכדים של בת אחרת שנפטרה לא מזמן" (הכוונה אני ואחותי חיה, וחיים ומנחם הרשקוביץ' בני אחותי רבקה), ההוא רשם הכל. אבי חזר אלינו וסיפר הכל, ואחותי שיינדי שאלה אותו האם הוא לא סיפר עליה, היא רוצה גם לבוא אתנו ביחד עם כולם. אבי היה אמנם פחדן, אבל בכל זאת חזר לגרמני ואמר לו "יש לי עוד בת נשואה עם שני ילדים, האם גם היא יכולה להצטרף אלינו?" הוא הסכים, ואז העבירו את ארבעת המשפחות הרבנים, כולל עשרים וחמש הנפשות לחדר נפרד. כמובן שסגרו אותנו, חשבנו שיהיה לנו יותר טוב מאחרים כיון שהם התנהגו עלינו יפה והביאו לחם טעים וריבה וכו'.

(הערת המגיה, הסיפור הזה מזכיר הפסוקים בפרשת וירא (יט) (יב) וי' אמרו האנשים אל לוט ע'ז מי לך פ' ה' תתן ויבניך ויבנ' תיך וכל' אשר לך בעיר הוצא מן המקום: (יג) פי משחתים אנחנו את המקום הזה וגו' (יד) ניצא לוט ניידבר אל תתגיו ל' קחי בנ' תיו וי' אמר קומו צאו מן המקום הזה פי משחית ה' את העיר.

למחרת עמדו כל הציבור הנשאר בחדר הראשון, בשורות עם התרמילים ומה שיכלו להחזיק בידים, והם לא הצליחו לקחת הכל, ודברים נשארו על הרצפה. הם העלו אותם על קרונות של בהמות, אנחנו ראינו הכל מהחלון, מי שחזר משם לא ידוע לי.

כשכולם עזבו, נתנו לנו לצאת והלכנו בליווי גרמני לתחנת הרכבת עם התרמילים. הרבה מטריות שכבו על הרצפה בין הדברים ואמי אמרה שכל אחד יקח מטריה. לא הבנו את הפקודה, כי היו שם דברים יותר יקרים אבל שמענו בקולה. (אחר כך הבנו למה, בברגן-בלזן ירד הרבה גשם והוצרכנו לעמוד לספירה בחוץ. עמדנו שם בשורה לספירה. אם רק אחד היה חסר התחילו לספור מחדש עד שהמספר התאים לאנשים. אנחנו שהיו לנו מטריות, לא נרטבנו.)

נסענו ברכבת מהירה רגילה (לא קרונות בקר) לבודפסט. כמובן שלא ידענו לאן נוסעים, בדרך שמענו צפירה, היה מלחמה. אז הגרמנים יצאו מהרכבת ונשכבו על הרצפה עד שנגמר. אותנו סגרו ברכבת ולא פחדנו מהפצצות אבל גם לא נפלו עלינו. באמצע הנסיעה ראיתי איך שחייל גרמני אחד לוקח ביד טלגראם (מברק) שכתוב שם "הרב הראשי בלום כולל משפחתו יוציאו מהגיטו ויביאו לבודפסט", הגרמני כנראה הבין שהוא יוציא את כל הרבנים מהגטו גרוסוורדיין, ככה יד ההשגחה היה שהגרמני טעה ונשרדנו. יותר מאוחר שמענו שלרב בלום היה אחיין בבודפסט ששילם הרבה כסף כדי להוציא את הדוד והמשפחה. הוא נכלל ברשימת קבוצת אנשים שישראל קסטנר שילם עבורם להביא אותם לפלסטין (לבסוף הביאו אותם לשווייץ). היו בקבוצה 1600 אנשים ובתוכם הרבי מסאטמאר רבי יואל טייטלבוים זצ"ל ואשתו ע"ה.

[הערת המגיה, הסיפור של הרכבת של קסטנר הובא באריכות בספרי היסטוריה במשפט המפורסם גרינולד-קסטנר, וביניהם בספר "כחש". ושם נתגלו הרבה דברים. הדבר פשוט שהסבא ר' מזרכי הופמן וכן כל המשפחה שניצלו דרך זה, לא ידעו כלום מכל מה שמונח אחורי הרכבת הזו, ולא שילמו פרוטה לזה, וניצלו רק דרך טעות של הגרמני, הכל בהשגחת הקב"ה מלמעלה]

הגענו לבודפסט והוכנסנו לבית כנסת גדול, מקום שכל האנשים בקבוצה כבר חיכו.

היו דרגשים אחד מעל השני. האנשים היו לבושים טוב ושאלנו איפה אנחנו, חשבנו שהגענו לגן עדן, אחרי שישנו ברפת על הרצפה. הם שאלו אותנו מאיפה הגענו, הם חשבו מהמאדים, שהרי אי אפשר לצאת מהגטו.

שהינו שלושה ימים ואז הגיע יהודי מבודפסט, מזרחי, והודיע שמחר יוצאת רכבת לפלסטין אבל לעת עתה יכלו רק לקחת את הצעירים. המבוגרים יבואו יותר מאוחר. הרכבת השניה לא הגיעה אף פעם ואנחנו לא נסענו לפלסטין אלא לברגן בלזן. אני אמרתי שאני לא רוצה לעזוב את ההורים. אני מעדיפה להישאר. אבל אבי אמר "אנחנו כבר זקנים וחיינו את החיים שלנו, אם נזכה להישאר בחיים, השם יעזור לנו, אתם צעירים ואם אומרים לכם שמביאים אתכם לפלסטין אז תסעו לבריאות". הוא בירך אתנו, הייתי ילדה ציתנית ונסעתי. איתי נסעו אחותי שיינדי ע"ה עם שני ילדיה לייב בן שבע והלל בן חמש. שני ילדים של אחותי רבקה הרשקוביץ, חיים ליב בן חמש ומנחם בן ארבע. אחותי חיה ע"ה ואני. ביחד שבע נפשות. נסענו בקרון בהמות כשבעים נפש, לא ידענו לאן. כל הזמן חשבנו שנוסעים לפלסטין ונסענו דרך כל גרמניה אבל לא ידענו איפה נמצאים, כי דרך הפתח הקטן מתחת לתקרה לא ראינו כלום. בלילה עמדה הרכבת במסילה צדדית, ירדנו, קיבלנו מים ולחם. אחרי תשע ימים הגענו לברגן בלזן. אחר כך שמענו שעמדנו בגבול של שווייץ אבל השווייצרים לא הרשו לנו להיכנס, הם אף פעם לא שמעו שרכבת יוצאת החוצה מגרמניה אז

העבירו אותנו לברגן-בלזן. ראינו שם צריפים ואמרו לנו שזה מחנה ריכוז, Konzentrationslager. היו שם הרבה אנשים, ע"י הצריף שלי היו יהודים מהולנד, בצריף אחד שכנו כ-100 איש, שלוש דרגשים אחד מעל השני, לפני כל שלוש דרגשים היה דלי לצרכים. בלילה היה אסור לצאת לשרותים, הצחנה (הסרחון) בבוקר הייתה נוראה. גברים ונשים שכנו בצריפים נפרדים.

בתחילה לא יכולנו לאכול את האוכל שנתנו, וכל כך גרוע זה היה ועמדה שם חבית גדולה לפני הצריף ומה שלא יכלו לאכול שפכו לחבית. ההולנדים צחקו שראו את זה "אתם עוד תלמדו לאכול הכל כשתהיו פה כל כך הרבה זמן כמונו". אנחנו עוד היינו שבעים ומפונקים מהבית. היו שם כ-100 איש שאכלו כשר, ז"א באוכל שלנו לא הכניסו בשר, לזה קראו "כשר", אני ואחותי חיה ע"ה חילקנו את האוכל הכשר, כל מי שאכל מזה הגיע לצריף שלנו כדי לקחת את המנה שלו.

הביאו את האוכל במכלים גדולים ואנחנו חילקנו עם מצקת גדולה, כל אחד קבל את המנה שלו וכשנשאר משהו חילקתי לפי התור עוד כחצי כף תוספת. הייתה לי מחברת ושם רשמתי מי קיבל וכמה קיבלו תוספת ומי הבא בתור. זכורני שביום כיפור צמנו, וכשהגיע במוצאי יום"פ, אנחנו חילקנו האוכל קודם לכולם וגם את ההוספות והכל כבר היה מחולק עד המנה האחרונה שמישהו היה צריך לקבל אבל כבר עזב לצריף שלו, אז הלכתי לחפש אותו כדי שהוא יקבל את התוספת, רק אחר כך אכלתי את המנה שלי.

המחנה שלנו נקרא "סונדרלאגער" "מחנה מיוחד", אנחנו לא עבדנו, אנחנו תפרנו עבור האנשים ששכנו שם, תמורת זה קיבלנו סיגריות, זו הייתה המטבע עבור שכר עבודה, והחלפנו עם לחם, ולמעשנים חילקו סיגריות, והם העדיפו לקבל סיגריות במקום הלחם.

לנו הייתה שמיכה מהבית ממנה תפרנו מכנסים ארוכות, וכשהיה קר לשעת העמידה לספירה אז לבשנו אותם. כמובן תפרנו הכל ביד. היינו אסירי תודה לאמי ששלחה אותנו ללמוד לתפור. זה שימש אותנו מאד במחנה. כל שבוע הלכנו להתרחץ. פעם אחת בלוי צבאי בחדר גדול התפשטנו, קיבלנו סבון והלכנו לחדר רחצה, את הדלתות הם סגרו, אחר כך לקחנו את הבגדים וחזרנו לצריף. אחר כך שמענו שגם באושוויץ זה היה ככה, אבל שם יצא מהברזים גז במקום מים.

בברגן בלזן רצינו לנסוע לא"י על למדנו שם עברית, והיה שם רב חז שלימד אותנו, ובאמת כבר בתוך הרכבת של בהמות שנסענו לברגן בלזן התחלנו ללמוד עברית.

(הערת המגיה, המחנה בברגן-בלזן נמצאת בצפון גרמניה, היה מן האכזרים ביותר, הגיעו שם רבבות יהודים והרבה מהם לא נתנו להם אוכל ולא שתיה ולא בית והם מתו ברעב ובצמא ובמחלת טיפוס, וגם אחרי נפילת הגרמנים, והאנגלים הגיעו שם להציל שארית הפליטה, היו במצב בריאותי אנוש קרוב

למיתה, ורובם מתו בזמן קצר. ורק המחנה הזה של הרכבת זכו בטיפול טוב יחסית לעומת השאר, אף שגם שם סבלו הרבה.)

הנסיעה לשווייץ

בתחילת דצמבר הגיעו כמה חיילים הביאו אוכל טוב ריבה, חמאה, שוקו לשתייה כדי לשים בחלב, זה היה נפלא קראו לזה "שטרקוזן" (את זה שתו גם הילדים שלי אחר כך בשווייץ) נפלא ממש, הכל היה תוצרת שווייץ. הם הודיעו לנו שנתכונן שבעוד כמה ימים ניסע לשווייץ. לא כל כך האמנו להם, אבל אחרי כמה ימים כל השילוח שלנו נסעה לשווייץ.

חלק מאיתנו כבר נסעו אחרי ששה שבועות, אנחנו היינו שם חמישה חדשים. הלכנו לתחנת רכבת ברגל עם כל החבילות שלנו. זכורני שהקטן הליל שוורץ בן אחותי אמר, שהוא לא יכול יותר ללכת, הוא רוצה למות, אז אחותי לקחה אותו בידיים נוסף לכל החבילות שלה. סוף כל סוף הגענו לתחנה ונכנסנו לרכבת נוסעים, לא לקרונות בקר. ואם זכור לי טוב, נסענו שלושה ימים. הגענו לגבול שווייצרי שעל יד סנקט מרגרטן. (זה היה גבול אוסטריה-שווייץ) שם עמדה הרכבת הרבה זמן, היו דין ודברים, הם לא רצו להכניס אותנו, אני חושבת שגם אייכמן ימ"ש היה שם. בסוף הכניסו אותנו לארץ הנכספת, 6.12.1944 (ליל כ"א כסלו תש"ה)

(הערת המגיה, האדמו"ר מסטמר זצ"ל שניצל מן השואה דרך רכבת זו, עשה יום השנה של נס הצלה בכל שנה בכ"א בכסלו, ועד עצם היום הזה חוגגים אותו בכל קהילות סטמר, (ע' ספר 'דבר בעיתו' על יום כ"א כסלו), המקור לעשות סעודת הודאה לדורות על נס הצלה, הוא בתשו' מהר"ם אלשקר (ס' מ"ט הובא במ"א ובה"ט ובמ"ב ס"ס תרפ"ו), ע' בחיבורינו 'ארבעה סוגי מנהיגים', (ס"ק ה' אות ח'). פרטים אודות סעודה זו של כ"א בכסלו)

הגענו לסט. מרגרטן. ירדנו מהרכבת ועברנו בעיריה עם התרמילים עד לבית הספר. התושבים הסתכלו מהחלונות ואני שמתי לב שאחת בכתה. התפלאתי למה היא בוכה, אחר כך הסתכלתי על אנשינו איך אנחנו נראינו עם הסמרטוטים, ואז חשבתי שגם אני הייתי בוכה לראות כאלה אנשים מסכנים.

בבית ספר קיבלנו אוכל אבל האוכל היה מדי טוב, היינו מורעבים והם נתנו מדי הרבה אוכל וכולנו קבלנו שילשולים, וכל הלילה עמדנו לפני השרותים בתור ארוך. באותו יום היה מזג אוויר יפה וכשהסתכלנו ראינו את הנשים בלבוש אלגנטי הולכים לטייל, כמעט שלא האמנו שקיים כזה דבר.

עוד דבר נזכרתי, כשהלכנו ברחוב עמד יהודי אחד ואמר שלום, שלום, התחלתי לבכות אנחנו באים מהמלחמה ומשהוא אומר שלום! למחרת הלכנו לתחנת רכבת ונסענו לתחנת פליטים Caux (קו) מעל מונטריי. Montreux

(הערת המגיה, מונטריי נמצאת בשווייץ הצרפתי על יד ים של ג'נבה, שם היתה ישיבה וקהילה יהודית, הראש ישיבה היה הרב ¹²⁷⁴ משה בוטשקו זצ"ל ושם גר הרב הגאון ר' יחיאל וויינברג זצ"ל בעל 'שרידי אש', הגאון ר' אהרון ליב שטיינמן שליט"א והרב משה סולוביצ'יק זצ"ל למדו שם כשהיו בחורים)

קיבלנו שני מלונות, הדתיים גרו במלון 'רגינה'. האחרים ב'אספלנד'. 'קו' נמצא בגובה של 1000 מטר, מקום נופש נפלא ביותר. בערב יצאנו למרפסת והסתכלנו על מונטריי, את המבט אינני שוכחת למרות שחלפו עשרות שנים, מראה מרהיב עין כל כך הרבה אורות, חשבתי שהשמים הם למטה והאורות הם השמים, גם בהונגריה וגם בגרמניה היה חושך בלילה אפילו ברחובות לא הייתה תאורה כדי שהאווירונים של האויבים לא יראו אותנו ואילו פה הכל מואר.

קיבלנו חדר אחד לכולנו שבע נפשות, היו שם שתי מיטות, עם הרבה מזרונים נוספים שאותם הנחנו על הריצפה, וכך ישנו. רצינו להשאר ביחד ולא היה לוקסוס אבל מקום בטוח. החיילים השווייצרים שמרו עלינו שלא נעזו לצאת בלי רשות. קיבלנו אוכל בלי בשר, בישלנו לבד. עוד בברגן-בלזן חלמתי פעם לשבוע מתפוחי אדמה, את התפ"א הביאו בקליפה ולא הבנו למה בבית קילפנו תפ"א, הקליפה כל כך טעימה, אז חשבנו שיותר אינני מקלפת אף פעם תפ"א. ובקו Caux קבלנו מספיק תפ"א, אז התחלתי לחלום על בשר, בברגן-בלזן כשהיינו מורעבים חלמתי הרבה פעמים שאני עומדת לפני טורט וברגע שרציתי לאכול התעוררתי. תמיד חשבתי למה לא אכלתי אותה לפני שהתעוררתי והרי אפילו בחלום יכולנו לשבוע. אחר כך שמעתי שהרבה אנשים חלמו כמוני.

בערב הנשים עברו את הזמן בחלוקת מרשמים, ב"קו" קיבלנו מ"הצלב האדום" בגדים ונעלים ומראינו הפך אנושי יותר.

הצלת הורי

הורי נשארו בבודפשט בגטו. הם עברו זמנים קשים מאד, האנגלים האמריקנים והרוסים הפציצו את בודפשט בלי הפוגה, כיון שהם לחמו נגד הגרמנים בהונגריה, בצפירה רצו כל האנשים למקלטים, אמי אמרה "אינני הורסת את הבריאות שלי במקלט, אם נגזר עלינו לחיות נחיה גם פה". לבית שהם שהו חדרה פצצה. כל הבית נהרס חוץ מהמקום בו שהו ההורים.

החורף היה מאד קשה, וכמובן שלא הייתה הסקה, הם הוצרכו לחפש אוכל וגם מים, הם שרדו את המלחמה אבל מורעבים ומלאי כינים. בסוף המלחמה כשהרכבות כבר נסעו, הם חזרו לברטי-אויפולו, בדירה גרו צוענים, אלו עזבו את הדירה וההורים נכנסו בה. אבל הם היו מאד חלשים ובת זודה שגרה מקודם באראד שהיה שייכת מקודם לרומניה ואחר הכבוש הסתפך להונגריה, הזמינה אותם אליה כדי להתאושש מהמאורעות הנוראים.

אחרי תקופה קצרה הם חזרו לבית שלהם. יותר מאוחר הגיע גם אחי הצעיר אברהם שליט"א, הוא חזר מאושוויץ והתחתן בשנת 1946. אחר כך חזר גם אחי חיים מהמחנה עבודה, אשתו ושלושת ילדיו נהרגו באושוויץ. הורי גרו עוד שלוש שנים בברטי-אויפאלו, הם מכרו דברים שאנחנו החבאנו לפני ה"שילוח" הם מצאו הכל. אמנם ערך הכסף ירד פלאים, לא ניתן היה להשיג כלום, אבל עבור מכירת חפצים יכלו להשיג תמורתם אוכל. הם נשארו כאמור עוד שלוש שנים ואח"כ עלו ארצה.

כשהחבאתי את הדברים, הוספתי פתק, עליו רשמתי את השמות של כל בני המשפחה ורשמתי שמי שכשיחזרו ידעו שהם שייכים לנו, אבל כשההורים קראו את הפתק, הם צחקו.

(הערת המגיה, סבי ר' מרדכי הופמן זצ"ל היה נוהג לדרוש בכל שמחה משפחתית כמו שבע ברכות, ברית מילה, פדיון הבן, ותמיד היה מתחיל עם הפסוק במיכה פרק ו (ו) בְּמָה אֶפְדֶּם ה' אֶפְף לְאֵל-ה' מְרוֹם, והודה להקב"ה על כל הנסים והטובות שעשה עמם בהצילו מן השואה)

אחי המבוגר הילל הי"ד גר בפיסטני בצ'כוסלובקיה עם אשתו וששת ילדיו. הוא היה מזכיר הקהילה, הוא למד בישיבת פרסבורג. אבל למד גם באופן עצמאי מספרים והיה לו ידע בכל מיני תחומים בלי ללמוד באוניברסיטה, היה מאד חכם. אחרי שהגרמנים הגיעו לצ'כוסלובקיה בשנת 1942 הוא הבריח את הילדים להונגריה שעוד לא הייתה תחת שלטון גרמני, רק הבן הבכור עם אימו נשארו שם, הם התחבאו אצל הרב מנייטרא, חמשת הילדים הגיעו אלינו, ז"א לסבא. הם נרשמו לתושבים וכך קיבלו כרטיסי אוכל, אפילו לא יכלו לגור באופן לא רשמי כיון שכל אחד הכיר את כל אחד במקום קטן.

אחי הילל נשאר בבודפשט, הילדים נשארו כשנה וחצי וכשהגרמנים נכנסו להונגריה ושלחו קודם כל את החוצניקים לקישטרזה (הונגריה) למחנה. בערך באוקטובר 1944 דיברו שבצ'כוסלובקיה קמה ממשלה חדשה ושלא שולחים יותר את היהודים. אחי האמין לשמועות והבריח את הילדים בחזרה. איך שהוא עשה את זה, זו חידה בשבילי, הרי היה מלחמה והגבולות היו שמורות אבל אח"כ שמענו שכל המשפחה נשלחה לאושוויץ וכולם נספו הי"ד.

אחרי המלחמה כשעוד היינו ב'קו' קיבלנו רשימות של ניצולים ושם שמענו שהורי עוד בחיים ואתם אחי חיים ואברהם גיסי שמואל שוורץ (בעלה של אחותי שיינדי שהייתה איתנו) ודודי עזריאל יהודה לייבוביץ עם אשתו רבקה, אחותה הצעירה של אמי תבלח"ט, הוא גר בהויזו הודהאז אצל סבא וסבתא שלי הרב יצחק וריזל רוזנברג שהיה רב של הודהאז.

כשסבי הזדקן, דודי הרב עזריאל יהודה קיבל את הרבנות, והם נשלחו לאוסטריה על יד ווינה, סבי נפטר במחנה ונקבר בבית הקברות של גויים. שנים אחרי כן הביא דודי יודל רוזנברג את עצמותיו לבני ברק בבית החיים הלפרין. סבתי ריזל ע"ה נפטרה אחרי המלחמה בדברצין וגם עצמותיה הובאו לבני ברק.

בדיוק בזמן הזה הייתי בבני ברק וראיתי את הארון הקטן עם עצמותיה של סבתי ריזל שמצאו (הרבה שנים אחרי העברה של סבי)

דודי עזריאל יהודה ליבוביץ ז"ל היתה לו אחות בציריך (שווייץ) וכששמענו שהוא נשאר בחיים עם אשתו רבקה, שאלנו את שמה של אחותו והיכן היא גרה, קראו לה זלמה קין וכתבנו לה את הבשורה הטובה, היא גם שלחה לנו חבילה וכסף שמאד הוצרכנו.

(הערת המגיה, הרב הגאון ר' עזריאל יהודה ליבוביץ' הלך אח"כ לנוי יורק ונעשה רב בקהילת ווינא אחרי פטירת הגאון הרב יהונתן שטייף זצ"ל אב"ד בודפסט, ושם היה קהילה גדולה עם ישיבה גדולה ותלמודי תורה, נקרא קהילת 'ווינא' בניו יורק, הוא מוכר בתור 'ווינר רב', נפטר ב' דראש השנה תשנ"ב)

השידוך

אחר כך, זלמה קין הזמינה אותי ואת אחותי חיה אליה לחג השבועות, היינו צריכים לקבל אישור כדי לנסוע. ונסענו לציריך.

מה אפשר לעשות ביום טוב, הלכנו לבית כנסת של היעקעס (שנמצאה עוד היום שם) עוד זכור לי את התמונה, הסתכלנו מעזרת נשים וראינו את כל הגברים בצילינדר, זה היה חידוש בשבילי שלא ראיתי בהונגריה כובעים כאלה. היום זה כבר לא קיים.

לפני שנכנסנו לבית כנסת ראינו איש שהיה איתנו בברגן בלזן ואיתו בחורה, מיד חשבנו שזאת רוז'י פירסט שגם הייתה בברגן- בלזן אבל לא הכרנו אותה רק משמועה, היא יצאה מברגן בלזן לשווייץ ברכבת הראשונה, שמענו שהיא התארסה, אז נגשנו לאחל לה מזל טוב. כשרצינו ללכת היא אמרה, "יש לי בשבילכם שידוך מציין, לארוס שלי (פנחס רובינפלד) יש חבר שהוא מבלה אתו כל הזמן הפנוי, ועכשיו שהתארסנו הוא מדבר על החבר המסכן שהוא לבדו, אז חשבתי שאני אשיג לו גם כלה."

צחקנו ואמרנו איך היא יכולה להציע שידוך, היא בכלל לא מכירה אותנו, אבל היא אמרה שהיא כבר שמעה הרבה עלינו זה כמו הכרות. אחותי אמרה שזה לא בא בחשבון לגבה, כיון שהיא כלה והיא צריכה קודם לברר מה עם החתן. "טוב, אז את" היא אמרה לי, לא רציתי לשמוע מהשידוך ולא רציתי להישאר בשווייץ אלא לנסוע לפלסטין.

חזרנו ל'קו' ואחרי כמה זמן הגיע גלויה שאדון וולף ברנד מציריך רוצה לפגוש אותי, אם אני רוצה, שאסע למונטריי ואקח אותו מתחנת הרכבת. הוא בגובה בינוני עם משקפיים כסימן הכר.

כשהלכנו לטייל עבר צלם רחוב וצילם אותנו בלי לבקש רשות, אחר כך ביקש את הכתובת ושלח לי את התמונה. אז היה יכול להראות אותי להוריו. כנראה שאני מצאתי חן בעיניהם והוא שאל אם אני רוצה להכיר אותם, היססתי מאד, לא רציתי להתחתן לפני אחותי כדי לא להכאיב לה. היא הרי הייתה מבוגרת ממני וגם בלי הורים, אז עוד לא ידעתי האם הם בחיים או לא. דבר נוסף, רציתי להגיע לארץ ישראל. ההחלטה הייתה מאד קשה, אבל כשראיתי את ההורים שלו, ר' אהרן (אורי) ואשתו לאה, הרגשתי שהם דומים להורי עם זקן וכו' כנראה שזה השידוך המתאים.

(הערת המגיה, אורי (אהרן) ברנד זצ"ל עם אשתו ע"ה הגיעו בשנת תרע"א (1911) (3 שנים לפני מלחמת עולם הראשונה) מפולין לציריך, בגלל מצב חוסר פרנסה בפולין, והוא היה אחד מעמודי התווך שהקים הקהילה החרדית הפולנית 'אגודת אחים' בציריך, והקים שם תלמוד תורה, והביא את הגאון ר' מרדכי יעקב ברייש זצ"ל בעל 'חלקת יעקב' להיות אב"ד של הקהילה, אבי ר' זאב (וולף) ברנד נ"י נולד י"ח כסלו תר"פ (1919) בציריך)

התארסנו ביוני 1945 והתחתנו ב-9 באוקטובר 1945 בציריך. ההורים של בעלי קנו לי בגדים כיון שלא היה לי כלום, חוץ ממה שה"צלב האדום" נתן לנו כשהגענו ל'קו', וזה לא היה הרבה.

(הערת המגיה, אין זיווגו של אדם אלא מן השמים, בעה"ת יצאו מזיווג זה צאצאים רבים, שני בנים ושתי בנות והרבה נכדים ונינים בלי עה"ר, כולם יראים ושלמים שומרי תורה ומצות, הקב"ה ימשיך השושלת על דרך התורה והיראה)

בינתיים המחנה ב'קו' התפרק ואחותי שיינדי עברה לשמבערי, שני ילדיה הביאו לבית ילדים בעיר בע... , שני הילדים של אחותי רבקה נסעו עם אחותי חיה לפלסטין כיון שלא הייתה להם אמא (ואביהם נהרג, שמענו רק אחר כך) הם קיבלו סרטיפיקט ז"א תעודת מעבר לנסיעה, חיה לא קיבלה, אז היא נסעה בלי רשיון, כלומר לא רשמי, היא מאד רצתה לנסוע. הם היגיעו בשלום, את שני הילדים הכניסו למוסד בתי אבות של פוניביץ' וקיבלו חינוך חרדי והרבה חום.

בינתיים שמענו שההורים עברו את המאורעות הנוראים וחזרו לברטי-אויפאלו, כשהתחתנתי כבר התבשרתי שהורים חיים ב"ה ושמחתי הייתה עד אין קץ. בחתונה השתתפו מצד משפחתי, רק אחותי שיינדי עם שני ילדיה וגם בן דוד מוקי הופמן, שהגיע עם אחותו זלדוש ובעלה יוסי וובר ובתם פרדלה מיוגסלביה. הם גרו

כמה שנים בציריך ואחר כך הגרו לאוסטרליה. כיון שאחיה ליפא כבר גר שם זמן מה.

הבת שלהם נולדה חירשת אבל למדה שלוש שפות והתחתנה בתל אביב עם בחור חרש והם גרים בקיבוץ לביא. יש להם שלוש ילדים בריאים.

החיים של הורי לפני ואחרי המלחמה

אנחנו גרנו בבית חד משפחתי. איך הגיעו לבית הזה, היה גר שם יהודי פשוט, סוחר, הוא רצה לבנות בית, ואמר לאבי ז"ל שישים את האבן פינה כדי שהבית יהיה מבורך, כשגמרו לבנות את הבית הוא נתן אותו לאבי במתנה עד סוף ימיו.

אחר כך הבנים של היהודי ירשו אותו, וכך היה אחרי המלחמה, הורי חזרו לבית, אבל כשהם עלו ארצה, בן אחד שנשאר בחיים קיבל את הבית.

אחרי חתונתם גרו הורי כמה שנים אצל סבי וסבתי ר' יצחק רוזנברג וריזל, בהודהאז מדינת הונגריה. אחר כך כמה שנים אצל ההורים מהצד השני, ר' חיים יהודה הופמן, בזענטא במדינת יוגוסלביה. אחר כך אבי קיבל את המשרה בתור דיין בברטי-אויפאלו. זו לא הייתה פרנסה גדולה, היו להם אז שבעה ילדים, היהודי שנתן להם את הבית ראה כמה קשה לאבי ונתן אותו במתנה, הוא לא היה עשיר, ה' ישלם שכרו.

1948 שלוש שנים אחרי המלחמה הם עלו ארצה ביחד עם הבנים אברהם נ"י שהתחתן (אחי חיים ז"ל התחתן בשנית) הם הגיעו לגור אצל אחותי חיה (שהתחתנה עם ר' אברהם זית), בחדר נפרד עם מטבח ברחוב ראב"ד 30, לאחותי היו שני חדרים, ומרפסת קטנה. בקיץ בערב שנהיה קצת קריר ההורים ישבו במרפסת בלי אפשרות לעוד מישוהו לשבת שם. יותר מאוחר הם קנו דירה ברחוב אדמו"ר מגור בבתי פוניביץ וגרו ביחד עם ההורים עד שההורים נפטרו, אבי זצ"ל נפטר י"ב טבת שנת תשל"ד בגיל 98 ואמי ע"ה ח' ניסן שנת תשל"ח בגיל 96, ונקברו בבית החיים הלפרין בב"ב, אחותי חיה ע"ה נפטרה בח' אייר תשנ"ד ואברהם זית כ"ו אלול תשנ"ו, ונקברו בבית החיים פוניביץ'.

הבית שלנו בברטי-אויפאלו

בבית היו שני חדרים, פינת אוכל פרוזדור ארוך ומטבח, חצר גדולה עם כמה עצי פרי, בקיץ צמחו פרחים וירקות, עגבניות, תפוז"א, בצלים שום ועוד.

הרצפה בחדרים היה עשוי מעץ עליו שטיחים צרים וארוכים שטוו לפי הזמנה. את השטיחים הורידו פעמיים בשבוע וניערו שתיים ביחד בחצר. את הרצפה שפשפה עוזרת במברשת ומי סבון ואחר כך שטפה בסמרטוט. זו הייתה עבודה קשה מאוד, כיון שהרצפה תמיד היה מלוכלכת כיון שגרנו בקומת קרקע וכל מי שנכנס הביא לכלוך מהחצר הבלתי מרוצפת, גם הנעלים היו שוקעים בדרך בבוץ והיו צריכים לנקותם.

באותם זמנים לא היה קיים מציאות של מים שיצאו מהברז. השירותים היו מחוץ לבית בצריף עץ, דבר שלא היה כל כך נעים, אבל לא הכרנו מציאות אחרת. בחורף כשהיה מאד קר ולא יכולנו לצאת החוצה עשו את הצרכים בכלי מיוחד בבית ובבוקר שפכו בחוץ

אחרי המלחמה ההורים, עוד היו בברטי-אויפלו ואני נסעתי עם בעלי לבקר אותם, הם הרי לא הכירו אותנו. הוא נשאר שמונה ימים, אני נשארתי יותר, והיה לו מאד קשה לחיות שם בתת תנאים כאלו שלא הורגל להם.

הוא היה רגיל מילדותו לתנאים סניטריים כולל מים זורמים. זכור לי שפעם ביקרתי אצל דודתי בדברצין ובפעם הראשונה ראיתי שם שירותים נורמלים בתוך הדירה והתביישתי להכנס כיון שכל אחד רואה לאן שאני הולכת.

יום כביסה

יום של כביסה היה יום עמוס ומעניין. קודם כל היו צריכים לשאוב מהבאר מים. בימים גשומים הכינו דליים בחוץ ואספו מי גשמים או אספו מים מהמרזבים לתוך אמבטיה גדולה. מי גשם, טובים במיוחד לכביסה.

כשלא ירדו גשמים הבאנו את המים מבאר שהיה בסוף הרחוב בשני כדים כבדים. כמובן הלכנו הרבה פעמים כדי שהמים יספיקו. אחר כך השרינו כל בגד במי סבון, ביום לפני "יום הכביסה", כל בגד שפשפנו בידיים, אחר כך לקחנו מים נקיים ועוד פעם סיבנו. בינתיים העמדנו סיר גדול של מים על האש שהוסק בעצים. כשהמים רתחו, הכנסנו סבון, כחומר ניקוי, ואז כל הבגדים הוכנסו להרתחה והוצאו ע"י מלקחיים מעץ והכניסו לקערה גדולה שבתחתיתה היה פקק. אחרי השטיפה פתחו את הפקק, המים זרמו לדלי ואותו שפכו בחוץ שטפו את הכביסה פעמיים במים חמים ועוד פעם אחת במים קרים. בשטיפה האחרונה הכניסו עמילן למים על מנת ליצב את הבגד. אחר כך סחטו בידיים הכל ותלינו, בימים שמזג האויר היה נאה תלינו בחוץ, ובימים גשומים סחבנו הכל לעלית גג, ושם היו תולים על חבלים.

בחורף, המים קפאו על הכביסה הרטובה, אז הבאנו את הכביסה לתוך הבית, שם היה חם. את הסדינים והמפות מכותנה או מפשתן משכו שתי בנות ביחד כל אחד בקצה אחד בצורה לא מקבילה וכל אחת משכה ביד ימינה קצה מכאן ואח"כ מכאן עד שהבד נמתח יפה ואז קפלו את המפה לאורכה ושוב לאורכה וגלגלו כמו רולדה על מערוך מיוחד לבגדים וחזרו על הפעולה מספר פעמים, כל זה רק כהכנה לגיהוץ. אחר כך הרטיבו את הכביסה בהתזת מים ושוב גלגלו את המפה כדי שמידת הלחות תתפשט בבגד במידה שווה ואז הגיע יום הגיהוץ כאשר כל הבגדים יוצאים מעומלנים ומגוהצים כאילו יצאו מתחת מחבש.

יש לציין שכל דבר עבר גיהוץ: כולל חיתולי בד, מגבות, טישו מבד, כלי מיטה, סינרים, חולצות גברים

לא היה מושג של "סינטטי" או "חד פעמי" או טיטולים שנזרקים.

גיהוץ

המגהץ לא עבד על חשמל אלא על פחם. את הפחם קנו אצל האופה או כשאפינו לבד לחם נשאר פחם מהעץ השרוף. שפכנו נפט על הפחם והדלקנו בגפרור. אז נערנו את המגהץ ימינה ושמאלה הלוך ושוב כדי שהאש תידלק טוב. על תחתית המגהץ היו חורים כדי שהאש יקבל איוורור ופעמים נפל אפר מהחורים על הכביסה ולכלכו אותה וכל העבודה הגדולה ירדה לטמיון.

אפית לחם

פעם אחת בשבוע ביום שישי אפינו מכ-20 ק"ג קמח, לחם. את החיטה קנינו אצל האיכר, אחר כך הבאנו אותו לטחנת קמח, כדי לטחון. אני חושבת שטחנו בפעם אחת כ-100 ק"ג. את זה הביא לנו גוי הביתה בעגלה. לפעמים קנינו כבר את הקמח הטחון זה היה יותר פשוט. את הלחם אפינו כל שבוע בערב שבת. בליל שישי נפינו את הקמח וביום שישי קמנו בשעה ארבע לפנות בוקר ולשנו את הבצק ללחם ואחר כך את הבצק לחלות, והכל כמובן ביד לא היה מערבב ללישה במציאות. בכלל רק היה לנו אור חשמלי, את זה הכניסו הביתה בחתונה של אחותי הגדולה פייגי. לפני זה השתמשנו בעששית נפט שהייתה תלויה על השולחן, אותה עששית נקינו יום יום, היא הייתה מלאת פיח שלא נתן לראות דרכה אם לא היו מנקים. היה לנו תנור גדול. קודם כל הכנסנו חתיכות ארוכות של עץ לבעירה ואז הכנסנו את הבצק במקלות ארוכות יותר עמוק. (כמו שאופים היום מצות). הלחמים היו גדולים ועגולים, בערך משקל כל כיכר לחם היה של 5 ק"ג. כמובן שהתפוחו את הכיכרות קודם אפיתם.

אחרי אפית הלחם אפינו כאמור את החלות, ואח"כ עוגת שמרים.

ובחלק הקדמי של התנור שהיה עמוק, אפינו כמה לחמים שטוחים כמו פיצה. את אילו הרשו לנו לאכול ביום שישי בלי למרוח בכלום. לזה היה טעם נפלא בגלל הטריות של זה. חוץ מזה היה אסור לנו לאכול לחם טרי ביום שישי כיון שהיינו אוכלים הרבה מדי מזה. כל השבוע אכלנו לחם לא טרי מיום שישי הקודם. כשנגמרה האפיה אספנו את הפחם שנשאר לגיהוץ כמו שכבר כתבתי.

מהאפר של העץ השרוף השתמשנו ליצור סבון לכביסה: את האפר בישלו במים, סיננו אותו ונשאר הסבון לכביסה לזה קוראים היום Recicting (שימוש חוזר). לא הכרנו את המילה הזאת, אבל ידענו שלא זורקים כלום, מהכל אפשר להשתמש שימוש נוסף, שום דבר לא נאבד, לא הייתה בעיה של הרי זבל כמו היום. נשאר מאד מעט זבל, את שאריות האוכל נתנו לתרנגולים, גידלנו אותם במיוחד למטרה זו. התרנגולים הטילו ביצים ותמיד חיפשנו איפה הם החביאו אותם, אבל לא הרשו לנו לאכול אותם סתם כך, הם היו מיועדים לאפות עוגות ובישולים, אני קיבלתי ביצה רק כשכאב לי הגרון.

אם נשארו עוד שאריות שהתרנגולים לא כלו הכנסנו אותם לבור שחפרנו אחד על יד השני ומזה נוצר זבל לגידולי ירקות.
 בקיץ קנינו כל שבוע בשוק פרות וירקות, כשאיחר לנו המזל, הביא לנו האיכר את הסחורה על העגלה שלו עד הבית. אז בישלנו ריבה ממשמשים, שזיפים וכו' בחצר עמד מקום בישול עם סיר גדול שבתוכו בישלנו את הריבה וליפתן אגסים, תפוחים דובדבנים ועוד, וגם רסק עגבניות. בחורף לא גדלו פרות וירקות וגם לא הביאו מכל העולם כמו היום. מה שהכנו בקיץ, את זה אכלנו. ומרחנו על הלחם. גם ירקות חמוצים היכנו בקיץ, מלפפון עגבניות ירקות פלפלים כרוב, גם לפסח החמצנו מיוחד מלפפונים. מי שלא הכין בקיץ לא היה לו מה לאכול בחורף, כי הכל התכסה שלג.

פיטום אווזים

גם שומן הכנו בסתיו מאווזים או תרנגולים או ברווזים. אבי זצ"ל לא אכל שומן מאווזים מפותמים, גם לא אכל מבשריהם כיון שזה היה צער בעלי חיים.

(הערת המגיה, סבי זצ"ל לא אכל אווזות פטומות בגלל שהיה חשש טריפות, שהפיטום היה מנקב לפעמים הושט וכל אכילת אווזות פטומות נחשב ככשר ולא חלק, כמבואר בפוסקים (ע' מ"ב ס' שכ"ד סע' ט' בה"ל ד"ה ודין תרנגולם ואווזים), והוא היה נזהר מאוד בכשרות, לא אכל מימיו בשר בהמה רק בשר עוף, מפני חששות של טריפות ובדיקת הסכין.

מסופר כשהגיע לא"י, היה מצב שבשר בהמה היה זול ובשר עוף היה ביוקר מאוד, עוף אחד כמו חצי משכורת של חודש, והוא היה חולה והוצרך לאכול בשר, אבל היה לו הנהגה קבוע שלא לאכול בשר בהמה ומאידך בשר עוף היה יקר מאוד, ואז שאל את החזון איש אם יתיר את הנדר שלא לאכול בשר בהמה, וענה לו החזון איש, שלא יתיר את הנדר, אלא ימשיך ככה שלא לאכול בשר בהמה ויהא לו אריכות ימים בלי זה, וב"ה נתקיים ברכתו וחי 98 שנים בכח עד הימים האחרונים)

איך מפטמים אותם? מחזיקים אווז בין הברכיים, לוחצים את הראש אחורה, ודוחפים את גרעיני התירס לתוך הפה. לפעמים נכנס גרעין לקנה הנשימה, אז היו מוכרחים להוציא במומחיות. אחרת הוא היה נחנק. בצורה זו האווזים השמנו מאד והכילו הרבה שומן.

(לא בדקו את הכולסטרול) הכבד שקל 1.500 ק"ג בערך, וזה היה ממש מעדן. אבל אנחנו לא אכלנו מזה רק לעתים רחוקות, כיון שמכרנו אותה לרוב לבית מרקחת, שם רקחו ממנה תרופה. קיבלנו עבור הכבד כל כך הרבה כסף, בשווי של כל האווז. את העור השמן הורידה ובישלו הרבה זמן עד שלא נשאר מים רק שומן.

את זה אספנו בדרך כלל בסתיו לכלי גדול והשתמשנו בו לבישול, אפית עוגיות בשריות ומרחנו על הלחם.

כשהלכנו לבית ספר קיבלנו לארוחת עשר לחם מרוח בשומן. אחרי הצהרים לחם עם ריבה. כל יום אותו דבר. שמן של בישול היה רק בזמן מלחמה והיה לו טעם לויי חזק.

את הגרעיני תירס קנינו לפעמים בתור גרעינים לפעמים על הגזע, הייתה עבודה קשה להוריד את הגרעינים אבל גם נעימה. ישבנו כולנו ביחד ושרנו תוך כדי עבודה. אנחנו הבנות שרנו הרבה בעבודה: בתפירה גיהוץ, ריקמה, רקמנו הרבה. היה אסור סתם לשבת בחיבוק ידיים. כשלא הייתה עבודה, רקמנו על הרבה דברים: כלי מיטה, מפות, וילונות ובמטבח, נתלו בדים מעל השולחן, על הקיר ומעל התנור "מגיני קיר" רקומים בפרחים ואמרות יפות. כמו למשל "המטבח הנקי, תכשיט לבעלת הבית". או "במקום שיש אמונה יש אהבה, במקום שיש אהבה יש שלום, ברכה מהקב"ה, ושם אין מחסור". הקירות היו לבנים אבל התלכלכו מהר איפה שלא היו כאלו "מגיני קירות". את אילו כיבסו הרבה ועמלנו וגהצנו. על השולחן במטבח נפרסה מפה רקומה וגם על הכסאות הכל באותה דוגמא, זאת הייתה העבודה הראשונה עבור הנדוניה לכל בת. כל יום אחרי שטיפת הכלים ושטיפת הריצפה פרשנו את כל המפות. גם מעל הארון מטבח, על המדפים הנחנו כאילו מפות רקומות ומעומלנות היטב.

לשטיפת כלים שימשו לנו לבשרי וחלבי כל אחת שני קערות. את המים חיממנו על האש (כמובן אחרי הכנת גזרי עץ), שפכנו לקערה אחת, ושטפנו בשניה.

חלב

כל יום הלכנו לאיכר לשמור את החלב בשעת החליבה. בחורף הבאנו מהבית מים חמים וסבון כדי שהאיכר או אשתו ישטפו את ידיהם. הרבה פעמים הוצרכנו לחכות בבית החם עד שהאיכר התחשק לו לצאת לפרות. שם היה יותר קר וריח של זבל. בקיץ חלבו ב4.30 בבוקר, אז תמיד אימי ע"ה הלכה. היא לא רצתה להעיר אותנו כל כך מוקדם, החלב הטרי היה חם וקצפי ולפעמים קיבלנו כוס ממנה, אבל היה אסור לשתות אותה כשהיא עמדה הרבה זמן אחרי החליבה. אז הרתחנו את החלב ושתינו בארוחת בוקר עם לחם ובארוחת ערב. חלק ממנו החמצנו במטבח החם ללבן. החלק העליון שצף הוא השמנת. כל יום הורדנו אותו וביום חמישי עשו ממנו חמאה. מכניסים שמנת לקערה ומערבבים הרבה זמן עד שזה נהפך לחמאה. לפעמים פחות, לפעמים יותר זמן. את המים שנפרשו, קראו מי חמאה. מזה עשו מרק תפוז"א. ז"א ערבבו קמח ומי חמאה לתוך המרק, זה היה טעים מאד. זאת הייתה ארוחת ערב של יום חמישי. בתוספת לחם עם חמאה. רק פעם בשבוע היה לחם עם חמאה. בימים אחרים אכלנו לחם בלי ממרח.

הייתה לי חברה שהגיעה כל יום שישי לאכול אצלנו ארוחת ערב. היא טענה שאמא שלה לא ידעה לבשל כל כך טעים. אמנם הם היו עשירים, אבל האוכל שלנו היה יותר ערב לה, אולי החברה הייתה יותר נעימה. היא הייתה בת יחידה. אחרי המלחמה סיפרו שהיא נפטרה מרעב באושוויץ. פעם הייתי מוזמנת אצל חברה ביום הולדתה ונתנו שם לחם עם חמאה והרבה דבש. התפלאתי איך אפשר למרוח שני דברים על הלחם, ועוד ביום חול רגיל.

בגדים

הלכנו כל השבוע באותו בגד לבית ספר עם סינר מעל השמלה וסינר אחר בבית. נזהרנו לא ללכלך את הבגדים, כדי שלא יהיה מדי הרבה כביסה. היה לנו שמלת שבת אחת לחורף ואחת לקיץ. לא קבלתי אף פעם שמלה חדשה. תמיד קיבלתי ירושות מאחיותי הגדולות, רק כשהרווחתי לבד כסף קניתי לי משהו חדש.

אצלנו הייתה מתפרה בבית. זאת אומרת אחותי השניה, שיינדי תפרה כלי מיטה ורקמה במכונה גם חולצות, תחתיות וכו'. אחותי רבקה תפרה שמלות. היא הייתה מאד מוכשרת לזה, היה לה טעם טוב, בכלל היא הייתה מאד מוכשרת גם יראת שמים וטובת לב לכל אחת. חבל שהיא נפטרה צעירה.

אחותי הרביעית, חיה, גם תפרה שמלות וגם אני למדתי אבל לא ידעתי טוב. היום אני עושה בעיקר תיקונים עבור הילדים ונכדים שלי – מקצרת, מאריכה, מרחיבה, וכו' אמי לא למדה אף פעם לתפור אבל תפרה תמיד. היא מאד התאמצה בזה ולפעמים פרמה פעמיים ושלוש את הבגד ובלבד שיהיה מונח במדויק. בגלל זה היא שלחה את הבנות ללמוד תפירה.

אחותי שיינדי ורבקה

אחותי שיינדי התחתנה בשנת 1936 ובתחילת המלחמה לקחו את בעלה לצבא. מאוחר כבר לא לקחו את הגברים לצבא רק למחנות עבודה.

לאחותי היו שני ילדים קטנים והיא הוצרכה לעשות את עבודת בעלה. היא עמדה פעמיים בשבוע בשוק, קנתה תרנגולים וביצים מהאיכרים. את הביצים ארזו בארגזים גדולים, מבודדים בקש, לקחו שלוש ביצים ביד והכניסו שלושים ביצים בשורה אחת כמה שכבות לגובה. אחר כך הגיע גוי, סגר את הארגז במסמרים ושלחו ליצוא. אני עזרתי הרבה לאחותי לארוז את הביצים, ולשקול את התרנגולים, זה היה עבודה קשה ומלוכלכת ולפעמים עד שהגיע הסיטונאי, מתו כמה תרנגולים.

אחותי רבקה, בזמן המלחמה כשבעלה היה במחנה עבודה. היא הביאה לשחיטה אווזים וברווזים. מרטה אותם והכשירה אותם ונסעה כל שבוע לבודפסט וסחבה כמה שהיא יכלה לסחוב, ומכרה אותם למשפחות יהודיות. אמנם זה היה עבודה קשה אבל היא הרוויחה יפה, והיא יכלה לפרנס את שני ילדיה.

יום רחצה

אנחנו התרחצנו פעם אחת בשבוע, בהתחשב בימים הקרים שפחות מזיעים. ביום חמישי בערב. בקיץ ביום שישי אחר הצהריים. בקיץ היה לנו מטבח קיצי, כשהיה מאד חם אמי בישלה שם, זה היה ממוקם בחצר. בקיץ הרחצה הייתה קלה. חיממו את המים בשמש אבל בחורף זה היה עבודה מפרכת. עשו במטבח אש, אחר כך חממו מים בדוד גדול, על גבי הכיריים, שפכו את המים לאמבטיה, באותה אמבטיה שכיבסנו ביום אחר, הילד הראשון קיבל מים נקיים אבל מעט מים. (אל תשכחו שהמים הללו היו נשאבים מבאר קצת רחוקה מהבית ולכן המים ניתנו במשורה). הילד השני קבל תוספת למים הקודמים ובהדרגה כל ילד נוסף התרחץ ביותר מים והאחרון בהכי הרבה מים, אמנם לא צלולים לגמרי...

בסופו של דבר המטבח היה מוצף והיו צריכים לאסוף לשאוב לדלי ולשפוך החוצה אל הקור.

כמה פעמים לצאת החוצה אל הקור ולשפוך. ואח"כ לשטוף את רצפת העץ וליבש. כשהייתי נשואה ויכולתי להתכתב, שאלה אותי אמי האם יש לי עוזרת. כתבתי לה לשם מה אני צריכה עוזרת. כדי לבשל אני מדליקה תנור גז, בגפרור וכבר אפשר לבשל. בסוף אני לא צריכה לזרוק את האפר החוצה. כשאני רוצה להתרחץ אני פתחת ברז מים חמים והם כבר זורמים וברז שני עם מים קרים. ובסוף אני פתחת פקק של האמבטיה והמים יורדים לבד בחורף אין צורך לחמם ולהסיק את הבית כיון שיש הסקה מרכזית, ואותו חום בכל החדרים, כולל מטבח ואמבטיה ושירותים.

הערת המגיה, ההורים נ"י עלו ארצה משווייץ ביום י"ד כסלו תשס"ג 20.11.2002, וגרים בבני ברק, הקב"ה יאריך ימיהם ושנותם בנעימים ויזכו לראות נחת מכל הצאצאים. שכולם יהיו עובדי ה' באמת.

הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו:

יאמרו גאולי ה' אשר גאלם מיד צר:

ומארצות קבצם ממזרח וממערב מצפון ומים:

מי חכם וישמר אלה, ויתבוננו חסדי ה' :

נגמר כעת עם ההגהות ט"ז חשוון תשס"ז, יום ג' לסדר הנה נא מצא עבדך חן בעיניך ותגדל חסדך אשר עשית עמדי להחיות את נפשי כאן עה"ק בני ברק ת"ו